

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր

ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԱՅ ՆԻՆ ԵՎ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՊԱՏՄԱՈՂԲԵՐՈՒՄ

Ողբը գրական ժանր է, որ ծագել է հնագույն ժամանակներում ժողովրդական բանահյուսության մեջ և բարձր ծաղկման հասել հայ հին ու միջնադարյան գրականության մեջ: Հայ իրականության մեջ ողբի ձևավորման բանահյուսական հիմքը եղել է ժողովրդական լալաց երգ-բանաստեղծությունը, որ հորինվել-կատարվել է հուղարկավորությունների ժամանակ: Ողբերգը, որ կազմել է նշանավոր անձանց թաղման ծեսի գլխավոր բաղադրիչը, կատարել են մասնագիտացած ողբասաց կամ «ձայնարկու» կանայք մեծ հանդիսավորությամբ՝ «լալով, երգելով ու նվագելով, պարելով ու կաքավելով»:

Հանձին ողբասաց կանանց՝ ողբը ձեռք է բերել իր կոչված կատարողներին, որոնք թաղման ժամանակ լաց ու կոծի, հուզական խոսքի և տխուր մեղեդու համադրման արհեստն իրենց հմտությամբ ու կատարման վարպետությամբ վերածել են իսկական արվեստի: Սգո երգերի կատարման վերաբերյալ ուշագրավ տեղեկություններ են հայտնում մեր մատենագիրներն ու միջնադարյան բանաստեղծները: Ժամանակի ընթացքում ողբի թեմատիկ շրջանակը ընդլայնվել է, և դամբանական ողբի հիմքի վրա երևան են եկել պատմական, անձնական-քնարական, հիշատակարանային և այլ տեսակի ողբերը:

Որպես ընդհանուր օրինաչափություն՝ բոլոր կարգի ողբերին բնորոշ են սրտաճմլիկ պատումը, հուզական հագեցվածությունը, չափազանցված համեմատությունը, հոետորական երանգավորումները, նյութի քնարական մեկնաբանությունը և այլն: Իրար հակադրելով «երանելի» անցյալն ու ողբերգական ներկան՝ ողբի հեղինակն ընթերցողներին (ունկնդիրներին) մխիթարում է ապագայի լավատեսությամբ, և նրա ամբողջ խոսքը դառնում է «ի սփոփանս տրտմեցելոց»: Ավելացնենք նաև, որ, որպես կանոն, ամեն մի բովանդակություն ստանում է իր լեզվահորինվածքային ձևավորումը, ուստի ողբի հիշյալ տեսակները տարբերվում են նաև իրենց լեզվաոճական յուրահատկություններով:

Պատմական ողբը հայ հին և միջնադարյան գրականության ինքնատիպ ժանրերից մեկն է, որի գոյությունը պայմանավորված է մեր պատմության եղերական ընթացքով, Հայոց աշխարհին պատուհասած մեծագույն ողբերգություններով՝ օտար նվաճողների ասպատակություններով, դաժան հարստահարումներով ու գերեվարումներով, հուսահատության մատնված մարդկանց զանգվածային գաղթերով: Պատմաողբերն ունեն ընդգրծված ազգային-հայրենասիրական բովանդակություն և քաղաքական նպատակաուղղվածություն: Հայ գրականության մեջ պատմաողբի ժանրը արմատավորվել է Մ. Խորենացու «Ողբով», իսկ դրա ամենակատարյալ օրինակը մնում է Ն. Շնորհալու «Ողբ Եդեսիոյ» պոեմը: Ողբեր են գրել Դավթակ Քերթոզը, Խաչատուր Կեչառեցին, Գրիգոր Տղան, Ստեփանոս Օրբելյանը, Առաքել Բաղիշեցին, Սիմեոն Ապարանցին, Հովհաննես Մակվեցին և ու-

րիշներ:

Իրականության և երազանքի բախումից ծնված պատմաողբերը հատկորոշվում են գաղափարական բովանդակության խորությամբ և լեզվաոճական տարաբնույթ յուրահատկություններով, սակայն այստեղ մեր նպատակից դուրս են դրանց թե՛ բովանդակության լուսաբանումը¹ և թե՛ լեզվաոճական առանձնահատկությունների ընդհանրական քննությունը: Մեր նպատակը շատ ավելի համեստ է՝ քննության առնել պատմաողբերի լեզվաոճական յուրահատկություններից մեկը՝ կրկնության գործառնումն իբրև դրանց լեզվահորինվածքային յուրահատկություն:

Պատմաողբերում առանձնանում են երեք կարգի կրկնություններ՝ 1) հնչյունակրկնությունները որպես հնչյունական բանադարձումներ, 2) կրկնավոր բարդությունները որպես բառական ինքնատիպ միավորներ և 3) շարահյուսական կրկնությունները որպես՝ ա) նախադասության անդամի (անդամների) քերականական կրկնություն և բ) լեզվաարտահայտչամիջոց: Որպես ընդհանուր օրինաչափություն՝ կրկնավոր բարդություններում մասամբ, իսկ շարահյուսական կրկնություններում ավելի մեծ չափով առկա են հույզը, ապրումը, խոսողի (հեղինակի) հուզազգացական վերաբերմունքը: Եվ դա բնական է. կրկնության նպատակը հենց հաղորդումը հեղինակի վերաբերմունքային գունավորմամբ առավել պատկերավոր ու արտահայտիչ, հուզական ու ներգործուն դարձնելն է: Լեզվի կառուցվածքի առաջին աստիճանում՝ հնչույթային մակարդակում, իրացվող կրկնություններից պատմական ողբերում գործառնվում են հիմնականում բաղաձայնույթն ու հանգը: Բաղաձայնույթը չափածո խոսքում, սակավադեպ էլ արձակում նույն կամ հարաբերակից բաղաձայնների նպատակային կրկնությունն է: Բաղաձայնների նման կրկնությունները պատմաողբերում շատ տարածված չեն, բայց առկա են: Այսպես՝ հետևյալ քառատողը հատկորոշվում է հ բաղաձայնի կրկնությամբ.

Մըշտամըրոունչ աղօթէին

Եւ հանապազ հեծեծէին,

Պատրիարգունք և քահանայք

Պատարագաւըն հայցէին (281)²:

Հանգը հնչյունների՝ կաղապարային արժեք ձեռք բերած կշռութահամակարգային կրկնություն է: Հանգավորումը չափածո խոսքն օժտում է հուզարտահայտչական տարբեր նրբերանգներով: Ողբերը հիմնականում հանգավոր բանաստեղծություններ են, աչքի են ընկնում տողավերջույթների ընդհանրությամբ: Հանգն իբրև հուզական խոսքի կառուցվածքային առանձնահատկություն ի սկզբանե երևան է եկել բանավոր ողբերի մեջ: Հետևելով ողբասացներին՝ Նարեկացին իր պոեմի առանձին հատվածներ գրել է հանգավոր, միաժամանակ հիշատակելով, թե իր ժամանակ և իրենից առաջ ողբ հորինողները

¹ Միջնադարյան պատմաողբի ժանրի զարգացման ուղու և բովանդակության քննությունը փնս Պ. Խաչատրյան, Հայ միջնադարյան պատմական ողբեր (ԺԴ-ԺԷ դդ.), Ե., 1969, էջ 5-202:

² Մեջբերված օրինակների մեծ մասը (բառեր, նախադասություններ, չափածո հարվածներ) քաղված են Պ. Խաչատրյանի հիշյալ աշխարհության հավելվածում ներկայացված բնագրերից, և փակագծերում, առանց համառոտագրությունների, նշված էջերը վերաբերում են այդ գրքին:

բոլոր տները վերջացնում էին նույն տառով՝ ցավի, տխրության արտահայտման համար.

*Ոմանք ողբալի ու կողկողաձայն
Բանաստեղծություն եղանակելիս
Տունն ավարտում էին միևնույն տողով,
Ջանալով այդպես առավել սաստիկ,
Ցավատանջորեն ճմլել, մորմոքել
Սրտերը՝ արցունք կորզելու համար...
Այս եղանակը հարմար է թախծի պատկերման համար.
Թշվառություններն այդպես կցորդված,
Շաղկապված միմյանց նույն հանգավորմամբ, միևնույն գրով,
Ներկայանում են կրկնակի ողորմ ու սրտաճմլիկ³:*

Անտարակույս, պատմական ողբերը մեծ մասամբ հանգավոր են, աչքի են ընկնում արտաքին ճշգրիտ, մոտավոր և ոչ ճշգրիտ հանգերի հարուստ կիրառություններով: Այսպես՝

*Աւրհնեալ է Աստուած Հայր եւ Սուրբ Հոգին,
Փա՛ռք ներողութեան Աստուծոյ Որդւոյն Միածնին:*

Ահա զողբն ասեմք տէր Ստեփանոսին.

Եղբա՛րք, լըսեցէ՛ք հաւասար զմահ տարածամին... (209):

Բառային մակարդակում կրկնության իրացումը կրկնավոր բարդություններն են, որոնք, ըստ իրենց բաղադրիչների կապակցման ձևի, բաժանվում են երեք խմբի՝ համադրական, վերլուծական և երկդրությամբ կրկնավորների: Չխորանալով բարդ բառերի այս խմբերի իմաստակառուցվածքային յուրահատկությունների քննության մեջ, որն այստեղ մեր նպատակից դուրս է⁴, միայն նշենք, որ պատմաողբերում գործածված են թե՛ համադրական և թե՛ վերլուծական կրկնավոր բարդություններ գրեթե նույն հաճախականությամբ. երկու ձևերն էլ քիչ են կիրառված: Համադրական կրկնավոր բարդությունները բնութագրվում են բառական կաղապարում միևնույն հիմնական ձևույթի կամ արմատի կրկնությամբ, երբ կրկնյալ և կրկնորդ բաղադրիչները հանդես են գալիս միաձույլ, ունեն մեկ բառային շերտ և արտասանվում են միասնաբար: Պատմաողբերում նման կրկնավորները արտահայտված են՝ ա) բաղադրիչների պարզ կցումով և հնչյունափոխությամբ՝ *խաբերայ* (225) (=խաբես+խաբես), *տարտամ* (238) (ր>մ), *հեծեծեին* (281) (հ>0), բ) բաղաձայնների անհնչյունափոխ կցումով՝ *չարչարեաց* (226), գ) հոդակապով՝ *մեծամեծ* (275), *զանազան* (292) և այլն:

Վերլուծական կրկնավոր բարդությունների բաղադրիչներն ունեն մեկ բառի իմաստ, բայց պահպանում են իրենց շեշտը, հանդես են գալիս անջատաբար և արտասանվում են միջբառային արտասանական դադարով: Ողբերում նման բարդությունները շատ չեն՝ ծով-

³ Գրիգոր Նարեկացի, Մաքյան ողբերգության, թարգմանությունը Վ. Գևորգյանի, 1979, էջ 150-151:

⁴ Կրկնավոր բարդության այս փարաբնասակների մասին մեր մոպեցումները տե՛ս Ա. Կարապետյան, Արդի հայերենի համադրական կրկնավոր բարդությունների գնահատման հարցի շուրջը, ԲԵՏ, Ե., 2005, թիվ 1, էջ 67-76, նույնի՝ Վերլուծական կրկնավոր բարդությունները ժամանակակից հայերենում, ՊԲՏ, Ե., 2005 թիվ 2, էջ 264-276, նույնի՝ Արդի հայերենի երկդրությամբ կրկնավոր բարդությունները և դրանց ուսուցումը, ՄՄ, Ե., 2005, թիվ 2-3, էջ 91-97:

ծով (211), մի-մի (261), ազգի-ազգի (262) և այլն:

Պատմական ողբերում ավելի լայն կիրառություն ունեն շարահյուսական կրկնությունները, որոնք երևան են գալիս միևնույն կառույցում կամ խոսքի օղակում շարահյուսական միավորների մեկից ավելի անգամ արտահայտվելու ձևով և ավելի հաճախ ծառայում են մարդկային որոշակի հոգեվիճակի ու վերաբերմունքի դրսևորմանը: Երբեմն ծավալուն հուզական խոսքը սկսվում է շարահյուսական-ոճական կրկնությամբ, որը սկզբից ևեթ կանխորոշում է պատումի ընթացքը՝ ընթերցողի համար անխուսափելի դարձնելով հեղինակի հուզազգացական վերաբերմունքը ծնող դեպքերի զարգացումը: Այսպես՝ Խորենացու «Ողբը» սկսվում է ստորոգյալի ու խնդիր լրացման կրկնությամբ, որ տվյալ համատեքստում ունի հոետորական հնչեղություն:

Ողբամ զքեզ կապակցության արվեստավոր կրկնությամբ ուղեկցվող պարբերություններն անխաղաղությամբ հեղինակը ընթերցողին միանգամից փոխադրում է իր մտահոգությունների աշխարհը՝ նրան հոգեբանորեն նախապատրաստելով արտաքին ու ներքին աննպաստ պայմանների հետևանքով Հայոց աշխարհին պատուհասած տխուր իրավիճակին հաղորդակից դառնալուն. «Ողբամ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբամ զքեզ, հանուրց հիւսիսականաց վեհագոյն. զի բարձաւ թագաւոր եւ քահանայ, խորհրդական եւ ուսուցող, վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմատացաւ անկարգութիւն, դրդուեցաւ ուղղափառութիւն, կայկայեցաւ տգիտութեամբ չարափառութիւն»⁵: Այս հուզական նախաբանը հարմար ձև է միանգամից բուն տրույթին անցում կատարելու համար: Արդարև, հետագա շարադրանքը պետականակոթույս երկրի ու ժողովրդի մասնատվածության, ժողովրդի տարբեր շերտերի բարոյալքման տխուր վիճակի նկարագրությունն է և այդ ամենի հետևանքով հայրենասեր հեղինակի սրտի մխացող ցավի դրսևորումը:

Շարահյուսական կրկնությունները միատարր չեն և բաժանվում են մի քանի խմբի՝ քերականական, քերականական-ոճական, ոճական, իմաստային և այլն, որոնք տարբեր հարականականությամբ արտահայտվել են պատմական ողբերում: Քերականական կրկնությունները շարահյուսական տարբեր միավորների կրկնություններն են՝ նշանակյալ հասկացություններն առավել ճշգրիտ և ընդգծված արտահայտելու համար: Նման կրկնություններն առավել ճշգրիտ և ընդգծված արտահայտելու համար: Նման կրկնությունները հիմնականում կազմում են համասեռ շարքեր, երբ կրկնյալը և կրկնորդը (կրկնորդները) ունեն բառաքերականական նույն արտահայտությունն ու շարահյուսական կիրառությունը:

Հետևաբար կրկնության համասեռ շարքի անդամները համընկնում են՝ ա) բառիմաստով, բ) ձևաբանական արժեքով և գ) շարահյուսական կիրառությամբ: Այսպիսիք են գլխավոր ու երկրորդական անդամների, նախադասության հարակից միավորների, բարդ նախադասության բաղադրիչների, ինքնուրույն նախադասությունների, պարբերությունների կրկնությունները: Պատմաողբերում շարահյուսական համասեռ կրկնությունը, իհարկե, ունի արտահայտության այս լայն ընդգրկումը: Այստեղ հանդիպում են հիմնականում երկ-րորդական անդամների կրկնությունները: Որոշի կրկնությունը արտահայտվում է միևնույն կառույցում տարբեր որոշյալների հետ նրա գործածելու ձևով. ինչպես՝ Ծառ բերդ և

⁵ Մովսես Խորենացի, Պարմութիւն Հայոց, Երևան, 1991:

քաղաք առին, շատ երկիր հրով այրեցին... (229): Բայական անդամի լրացումների կրկնությունն էլ արտահայտվում է միևնույն խնդիրը կամ պարագան բարդ նախադասության բայ-ստորոգյալներից լրացնելով. ինչպես՝ Մեռան թագաւորքըն մեր եւ իշխանք երկրիս ամենայն, Թողին անհովիւ ըզմեզ, տիրեցին մեզ գայլք եւ գազան (231): Այստեղ առկա է ուղիղ խնդրի կրկնությունը:

Ողբերումնույն ձևով են կրկնվում նաև նախադասության հարակից միավորները: Այսպես՝ հետևյալ օրինակներում *ի* նախդիրը կրկնվում է տարբեր կապի խնդիրներից, իսկ *ոչ... ոչ* (*ոչ...և ոչ*) կրկնադիր շաղկապի բաղադրիչները՝ համասեռ ենթակայներից առաջ. *ի* բեմբդ *ի* խորանդ ելան ամենայն պիղծըն անարժան ... (233): Ոչ ոք էր թաղողնոցա, ոչ ողբող եւ ոչ լալական (ն.տ.): Ավելացնենք, որ *ի* նախդիրը ձայնավորից առաջ որպես կանոն, կրկնվում է *յ*-ի փոխակերպված՝ նախածանցի գործառույթով⁶. ինչպես՝ Նաեւ թըռչունք երկնայինք, ծովային գեռունք ամենայն, Գազանքդ ու խնապատէ խնսանոց ջոկունք ամենայն (ՀՀՄԲՔ, 501):

Ծարահյուսական կրկնությունը լինում է նաև անհամասեռ, երբ կրկնության շարքի անդամները՝ կրկնյալը և կրկնորդը (կրկնորդները), ունեն քերականական տարբեր արտահայտություն, որի հետևանքով դրանք բառիմաստով հանընկնում են, շարահյուսական կիրառությամբ՝ տարբերվում. օրինակ՝ Կամիմ ես բան մի խօսել, խօսելոյ ոչ եմ արժանի... (228):

Կրկնության անհամասեռ շարք է կազմում նաև լրացում-լրացյալի կապակցությունը. ինչպես՝ Մեծամեծք մինչեւ փոքունս ճըշմարտէ յոյժ խոտորեցան, խոտորնակի խոտորնակ բարկացաւ մեզ անմահ արքայն (232):

Անհամասեռ կրկնության շարք կազմող կրկնյալի և կրկնորդի շարահյուսական կապը, հարաբերությունը երբեմն ճշգրտվում է դրանք միջարկող նախդիրի միջոցով. ինչպես՝ Հայհոյութեամբ բացեալ բերան Քրիստոնէի առ քրիստոնեայն, Սըրով միմեանց յերկիր ելան եւ գերեվար սըրբոց յարեան (292):

Ոճական կրկնությունը շարահյուսական միավորների այն կրկնությունն է, որն արտահայտում է խոսողի (գրողի) հույզերն ու ապրումները, ակտիվ վերաբերմունքը՝ խոսքը դարձնելով ներգործուն, արտահայտիչ, պատկերավոր ու անմոռաց: Այս դեպքում կրկնվող լեզվամիավորները դառնում են ասույթի իմաստի և հուզարտահայտչական լարվածության կրողները, նպաստում խոսքի հնչյունական ներդաշնակությանը, կշռույթի ու չափի ուժեղացմանը, երբեմն էլ հաղորդման մեջ ներմուծում երաժշտության տարրեր:

Ծարահյուսական կրկնության հիմքի վրա ձևավորվում են մի շարք լեզվաարտահայտչամիջոցներ, որոնք գեղարվեստական խոսքի անդամահատման և շարահյուսական նյութի որոշակի սկզբունքներով համաչափ բաշխման միջոց են ծառայում: Կրկնաբերական արտահայտչամիջոցներ են հարակրկնությունը, վերջույթը, հանգույցը, կցուրդը, օղակը, բազմաշաղկապությունը, բառախաղը, զուգապատկությունը, նույնահիմքությունը, պարույթը, մասնատումը, աստիճանավորումը և այլն: Սրանցից պատմաողբերում ավելի շատ են կիրառված հարակրկնությունը, կցուրդը, նույնահիմքությունը, աստիճանավորումը և այլն: Հարակրկնությունը կամ *նույնասկիզբը* կրկնաբերության արվեստի ամենապարզ և հնագույն դրսևորումն է, որ հատկորոշվում է չափածոյում բանաստեղծության հարևան

⁶ Հմմտ. Գ. Զահուկյան, Ծարահյուսական ուսումնասիրություններ, Ե., 2003, էջ 134:

տողերի, իսկ արձակում՝ կից նախադասությունների սկզբում միևնույն բառի կամ շարահյուսական ավելի ծավալուն միավորի կրկնությամբ: Պատմաողբերում հանդես գալով տարբեր փոփոխակներով՝ հարակրկնությունը ուժեղացնում է խոսքի զգացական ազդեցությունը: Հարակրկնվող միավորները տարբերակվում են իրենց շարահյուսական գործառնությամբ: Ողբերում *ենթակա հարակրկնությունը* երևան է հանում ոճական տարբեր յուրահատկություններ՝ պայմանավորված կրկնվող ենթակայի բառական արտահայտությամբ, տվյալ նախադասության կառուցվածքային առանձնահատկություններով և այլ հանգամանքներով: Բոլոր դեպքերում ենթակա հարակրկնությամբ կառուցված խոսքում տրամաբանական շեշտն ու կշռույթը կրող միավորը կրկնվող ենթական է. ինչպես՝

*Ոմանք օտար երկիր գնացեալ փրկեցան,
Ոմանք բազում արծաթ կաշառ խոստացան,
Եւ են, որ վասն որդոց զՔրիստոս ուրացան,
Որքոց և աղքատաց բազումք մատնեցան (217):*

Պատմաողբերում շատ է հանդիպում նաև *ստորոգյալ հարակրկնությունը*: Այս դեպքում ընդգծվում է ստորոգյալի բառական նշանակությունը, բանաստեղծությունը դառնում է ռիթմիկ ու երաժշտական, ուժեղանում են քնարական խոսքի հուզականությունն ու հոե-տորական հնչեղությունը: Այսպես, օրինակ, Սիմեոն Ապարանցին, ընթերցողի ուշադրությունը նկարագրվելիք դեպքերի վրա կենտրոնացնելու նպատակով, իր մի ողբն սկսում է ստորոգյալի հարակրկնությամբ.

*Ողբացէ՛ք անլոյծ սրգով, եկեղեցի՛ք Հայաստանեայց,
Ողբացէ՛ք անմխիթար, հանուրց հիւսսի բնակի՛չք ազանց:*

*Ողբացէ՛ք անլուռ լալով, յաբեթածին կրդզի՛ք ազգաց,
Ողբացէ՛ք ամենեքեան, ձա՛յն ամբարձէք աշխարանաց (240):*

Ողբերում լայն կիրառություն ունի նաև *որոշիչ հարակրկնությունը*: Ողբերգուները դիմում են հարակրկնության այս ձևին, երբ ցանկանում են ընդգծել տարբեր առարկաներ բնութագրող նույն որակական կամ վերաբերական հատկանիշը. ինչպես՝

*Շատ հարք յորդոց բաժնեցան, ի Պարսից ազգէն գերեցան,
Շատ հարսն եւ աղջկունք տարան ի Սպահան եւ ի Խորասան:*

*Շատ գեղեցկագուն մանկունք յոտնատակ թաւալմամբ մեռան,
Շատոնք ի Արաստղն անկան, ջըրախեղդ առ Աստուած փոխան (278):*

Որոշիչ հարակրկնությունը արտահայտվում է նաև այլ ձևով. երկտողանի տների առաջին տողերի սկզբնաբառերը կազմում են որոշիչ հարակրկնություն, իսկ 2-րդ տողերը՝ մեկ այլ հարակրկնություն. ինչպես՝

*Զայն ծով-ծով աչերն տէր Ստեփանոսին
Որպէս թէ կանթեղ էր, վառած ի մէջ տաճարին:*

*Զայն կամար ուներն տէր Ստեփանոսին
Որպէս թէ կամար էր քաշած աւագ խորանին:*

Զայն մոյտան ճակատն տէր Ստեփանոսին

Որպես թե գումբէթ էր սալած մեծ կաթողիկին (211):

Պատմաողբերում հարակրկնություն են կազմում նաև նախադասության հարակից միավորները՝ շաղկապները, ձայնարկությունները, վերաբերականները, որոնց նույնասկիզբային կրկնությունը ևս ծառայում է խոսքի գեղագիտական պահանջներին, մասնավորապես նրա կշռույթային ներդաշնակության ապահովմանը: Այստեղ շաղկապներից հարակրկնություն են կազմում առավելապես *ո՛չ... ո՛չ և թե՛... թե՛* կրկնադիր շաղկապները, երբ դրանց բաղադրիչները նույն շեշտադրումով հանդես են գալիս հարևան բանատողերի սկզբում. ինչպես՝

Ո՛չ ըզպատկեր հին հարուածոյն, զգերիլն որդոց նահապետաց,

Ո՛չ զկամաւ մուտըն յԵգիպտոս, զթըշուառանալն յարկս օտարաց:

Ո՛չ ըզվարելըն խըստութեամբ առ Քաղդէայսն յերկիր չարեաց,

Ո՛չ ըզտապաստ ցուրտ դիականցն զանթըլելին համարողաց (241):

Չնայած վերաբերմունք արտահայտող բառերն այնքան էլ հակված չեն հանդես գալու հարակրկնությամբ, մանավանդ որ դա նաև պահանջում է ասելիքն այդ ուղղությամբ ծավալելու յուրահատուկ տաղանդ ու վարպետություն, այդուհանդեձ որոշ պատմաողբեր կառուցված են վերաբերական կամ ձայնարկություն հարակրկնության հետևողական կիրառման սկզբունքով: Այսպես՝ Ս. Ապարանցու ողբի վերջամասում երկտողյա հինգ տների առաջին տողերը սկսվում են *ա՛յ* ձայնարկությամբ.

Ա՛յ բարձրաբերձ կատարք լերանց, որ յոյժ տեղեակ էք ամենուն,
Ջեր յարակայ անշարժ դիտմամբ մեզ ծանուցէ՛ք գերանութին:

Ա՛յ մըշտահոս աղբերակունք, եթէ ունիք զկըտակ մահուն,

Մնացեալ որբոցըս տո՛ւք ըզգիրն, որ դադարի յոգոց հանումն (248):

Միջնադարյան պատմաողբերում կիրառված կրկնաբերական արտահայտչամիջոցներից մեկն էլ *կցուրդն* է: Սա չափածո խոսքում բանաստեղծական տողի վերջին բառի կրկնությունն է հաջորդ տողասկզբում՝ տվյալ հասկացությունն ընթերցողի ուշադրության կենտրոնում պահելու և համանվագայնություն ստեղծելու նպատակով: Ողբերի մեջ ավելի հաճախ կիրառվում է միջտնային կցուրդը, երբ նախադաս բանատան վերջին բառը, որ տվյալ հաղորդման հիմնական իմաստն է կրում, կրկնվում է որպես հաջորդ բանատան առաջին բառ: Այսպես՝

Թեւըն հըմայիլ կապեաց, խաներուն խալաթ ուղարկեաց,

Վաթսուն հազար ձիաւոր առ իւրեան զօրքըն ժողովեաց:

Ժողովեաց սուլթան ու խան, որք եկին առ իւրեանց արքայն,

Երեք օր երեք գիշեր տըրտմութեամբ նըստան ի դիւան (276):

Այստեղ *ժողովեաց* բառի կցուրդային կրկնությունը նաև կապակցական գործառույթ է իրականացնում ուժեղացնելով խոսքի երկու հատվածների մտքի ու քերականական կապը: Պատմաողբերում ուշադրության արժանի կրկնաբերական բանադարձումներից մեկն էլ իմաստային կրկնությունն է՝ *աստիճանավորումը*: Սա շարահյուսական միևնույն կա-

նույցում նույն իմաստի դրսևորումն է լեզվական հարիմաստ ձևերով՝ ասելիքն ավելի պատկերավոր ու վերաբերմունքի ընդգծումով արտահայտելու համար: Այսպես՝ Ստեփանոս Թոխատցու մի ողբում կարդում ենք.

Որպէս եւ ես լոկ Ստեփանոսս

Սահեալ անկայ մէջ Կաֆայի՝

Տընանկ, պանդուխտ, նըշդեհ, դարիպ

Կամ իբրեւ զնաւ ի մէջ ծովի (261):

Ընդգծվածները կազմում են աստիճանավորում:

Պատմաողբի լեզվաոճական յուրահատկություններից մեկն էլ ճարտասանահարցական կրկնությամբ խոսքի կառուցումն է: Ընթերցողի վրա հոգեբանական մեծ ազդեցություն գործելու նպատակով Խորենացին իր «Ողբի» որոշ պարբերություններ կառուցել է հենց այս սկզբունքով: Այսպես՝ Ո՞ւ՛ ալսուհետև զմերս յարգեսցէ զուսումն, ո՞ւ՛ ուրախացի ընդ առաջադիմութիւն աշակերտիս, ո՞ւ՛ զհայրականն բարբառեսցի զուարճութիւն, մասամբ ինչ յաղթահարեալ յորդույս: Ո՞ւ՛ կարկեսցէ զյանդգնութիւնն ընդդէմ առողջ վարդապետութեանն հակառակ յարուցելոցն, որք ամենայն բանիւք քակտեալք եւ քայքայեալք՝ յոլովս փոփոխեն վարդապետս եւ բազում գիրս, որպէս ասաց ոմն ի հարցն. առ ամենայն բան նմանապէս դժուարին, եւ չար օրինակ գրեն զայն անձանց՝ զծիծաղելն զմեք եւ զարհամարհելն իբրեւ զանհաստատնովք, եւ որ ոչ ինչ պիտանացու ունիցի արւեստ: Ո՞ւ՛ զնոսա ըմբերանեսցէ սաստելով, եւ զմեզ սփոփեսցէ գովելով, եւ չափ դնէ բանի եւ լոռութեան (Խոր. Գ, գլ. ԿԸ):

Հայ հին և միջնադարյան պատմական ողբերում կրկնությունն իբրև խոսքի կառուցման լեզվաոճական յուրահատկություն նշված առանձնահատկություններով չի սահմանափակվում: Մենք անդրադարձանք դրա առավել կարևոր դրսևորումներին:

Ամփոփենք: Սկսած Գողթան երգերից ու Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունից և մեր դասական մատենագրությունից՝ կրկնությունն իր տարաբնույթ դրսևորումներով, իբրև բառակերտման ու խոսքակերտման եղանակ, մշտապես ուղեկցել է մեր գրավոր խոսքին, մասնավորապես վերջինիս գեղարվեստական ու հրապարակախոսական դրսևորումներին: Այն իր ինքնատիպ արտահայտությունն է գտել նաև մեր հին ու միջնադարյան պատմաողբերում՝ ծառայելով մարդկային հորդահոս հույզերի ու ապրումների, հայրենակարոտ զգացմունքների արտահայտմանը:

ՆԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԲԵՀ – «Բանբեր Երևանի համալսարանի» (ամսագիր):

ԳՆՄՈ – Գրիգոր Նարեկացի, Մատյան ողբերգության, Երևան, 1979:

ՀՀՄԲԲ – Հայ հին և միջնադարյան բանաստեղծության քրեստոմատիա, Երևան, 1979:

ՄՄ – «Մանկավարժական միտք» (ամսագիր):

Խոր. – Մովսես Խորենացի, Ողբ, Թիֆլիս, 1913:

Ն.տ. – նույն տեղը:

ՊԲՀ – «Պատմա-բանասիրական հանդես» (ամսագիր):